

Küresel İlişkiler Bağlamında Çin'in Afrika'daki Ekonomi Politikası: Nijerya, Angola, Sudan ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti Örnekleri

Fatih KILIÇ*

Öz

Dünya çapında giderek artan nüfus ve ekonomik refah sebebiyle enerji kaynaklarına bağımlılık oldukça yüksek seviyelere ulaşmıştır. 2040 yılında enerjiye olan talebin %37 oranında artacağı öngörülmektedir. Ancak dünyada keşfedilen enerji kaynakları, artan talebi karşılayamama riski ile karşı karşıyadır. 1,3 milyarlık dev nüfusu, 13.457 trilyon dolar'lık GSMH'sı ile dünyanın en hızlı büyüyen ekonomisi olan Çin, bu durumdan en fazla etkilenen ülke konumundadır. Bu kapsamda Çin, ekonomik büyümesini sürdürebilmek, enerji ticaretinin sürekliliğini ve güvenliğini sağlayabilmek için çeşitli girişimlerde bulunmaktadır. Alternatif enerji kaynaklarına yatırımlar yapmakta ve doğal kaynak yönünden keşfedilmemiş birçok rezerve sahip olan Afrika kıtası ile yakın ekonomik ilişkiler yürütmektedir. Son yirmi yılda Çin, Afrika'ya büyük miktarda doğrudan yatırım, teknik yardım, hibe, sıfır faizli kredi ve imtiyazlı krediler sağlamıştır. Kuşkusuz, kıtadaki Çin yatırımları Afrika ülkelerinin ekonomik büyümelerine büyük katkı sağlıyor olsa da bu yatırımlar karşılığında sağlanan imtiyazlar nedeniyle Afrika ülkeleri ekonomik açıdan gün geçtikçe Çin'e daha bağımlı hale gelmektedirler. Bu çalışma, Çin ve Afrika ekonomik ilişkilerinde yaşanan değişimi ve günümüzde ulaştığı seviyeyi açıklamayı ve Çin'in Nijerya, Angola, Sudan ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti ticari ilişkileri üzerinden Afrika'daki ekonomi politikasının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çin, Afrika, Enerji Kaynakları, Ticari İlişkiler, Ekonomi Politik.

China's Political Economy in Africa in the Context of Global Politics: Examples of Nigeria, Angola, Sudan and Democratic Republic of Congo

Abstract

Due to the increasing population and economic prosperity worldwide, reliance on energy resources has reached fairly high levels. In 2040, the energy demand is projected to increase by 37%. However, the energy sources discovered in the world face the risk of not being able to meet the increasing demand. China, which has a giant population of 1,3 billion, and the world's fastest growing economy with 13.457 trillion dolar of GNP, has been the most affected country in this situation. Within this context, China has made various attempts to maintain its economic growth and to ensure the continuity and security of the energy trade. China invests in alternative energy sources and carries out close economic relations with the African continent, which has many undiscovered reserves in terms of natural resources. Over the past two decades, China has provided large amounts of direct investment, technical assistance, grants, zero-interest loans, and concessional loans to Africa. Although the Chinese investments make a great contribution to the economic growth of African countries, due to the privileges that China gain in return, the economies of these countries are becoming

* Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, fkilic40@hotmail.com

dependent on China. This study aims to explain the change in the economic relations between China and Africa and the level reached today and contribute to a better understanding of the political economy in Africa through China's trade relations with Nigeria, Angola, Sudan and the Democratic Republic of Congo.

Keywords: *China, Africa, Energy Resources, Trade Relations, Economy Politics.*

1. Giriş

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için enerjiye olan ihtiyaç oldukça büyük önem taşımaktadır. 2040 yılında dünya enerji talebinin ağırlıklı olarak petrol, doğalgaz, kömür ve düşük karbonlu enerji kaynakları üzerinde yoğunlaşacağı ve bu kaynaklara talebin %37 oranında büyüyeceği öngörülmektedir. Ancak hali hazırda dünyada keşfedilen enerji kaynakları dünyanın ihtiyacı olan miktarı karşılayamamaktadır. Bu durum keşfedilmemiş enerji kaynaklarına sahip olan bölgelere karşı ilginin giderek artmasına sebep olmaktadır. Son yıllarda yapılan küresel petrol ve gaz keşiflerinin yaklaşık %30'unun bünyesinde barındıran Sahra Altı Afrika'sı (SSA) bu bölgelerin başında gelmektedir. Sahip olduğu zengin kaynaklardan dolayı uzun süre ABD ve Avrupalı ülkelerin etki alanı altında kalan Afrika kıtası artık bir başka dünya gücü Çin'in kapsama alanına girmiştir.

Uluslararası politikadaki asıl ağırlığını 1978 yılında gerçekleştirdiği ekonomik reformlar sayesinde hissettirmeye başlayan Çin, tüm dünyaya üretim yapan önemli bir pazar konumuna gelmiştir. Çin, 1978-2017 yılları arasında geçen kırk yıllık süreçte Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH)'sını 156 milyar dolar'dan 12.238 trilyon dolar'a yükseltmiştir.¹ Bu rakamlara göre Çin, nominal GSMH bakımından ABD'nin ardından dünyanın en büyük ikinci ekonomisi ve satın alma gücü paritesine göre de dünyanın en büyük birinci ekonomisi olmuştur.

Fakat bu ekonomik büyümenin doğal bir sonucu olarak hızlı bir kentleşme ve ağır sanayileşme süreci yaşayan Çin'in kömür, doğal gaz ve petrole olan ihtiyacı giderek artmıştır. 1970'lerde enerji ihtiyacını kendi öz kaynakları ile sağlarken, 1990'larda dışa bağımlı bir ülke olmuştur. Çin, enerji ihtiyacının yaklaşık %60'ını dış kaynaklardan karşılayan dünyanın en fazla enerji tüketen ülkesidir. Bu durum Çin'i özellikle Ortadoğu petrol ve doğal gaz

¹“World Integrated Trade Solution (WITS)”, <https://data.worldbank.org/country/china?view=chart> (24.11.2018).

kaynaklarına bağımlı hale getirmektedir. Çin'in son yıllardaki enerji talebinde görülen azalmaya rağmen, 2040 yılında dünya enerjisinin dörtte birini tüketeceği öngörülmektedir.²

1990'dan itibaren çift haneli büyüme oranları yakalayan Çin ekonomisi, 2012'de belirgin bir yavaşlama sürecine girmiş ve 2018'de %6,5'e gerilemiştir.³ Ekonomik parametrelere bakıldığında ise 2020'de %5,5'lere gerileyeceği tahmin edilmektedir.⁴ Ancak bu gerilemeye rağmen, Devlet Başkanı Xi Jinping'in 2014'te açıkladığı “yeni normal” (new normal)⁵ ekonomik programla, Çin ekonomisinin yeniden orta ila uzun vadede ılımlı fakat belki de daha istikrarlı bir ekonomik büyüme oranları yakalayacağı beklenmektedir. Ayrıca 2013 yılında başlatılan ve Çin ekonomisini karadan ve denizden Asya, Avrupa ve Afrika'ya doğrudan bağlamayı amaçlayan “Tek Kuşak, Tek Yol (One Belt One Road-OBOR)”⁶ ekonomik girişiminin gelişmesine paralel olarak Çin'in enerjiye olan ihtiyacının artış göstermesi kaçınılmaz görülmektedir.

Çin, enerji ihracatının büyük bir kısmını Ortadoğu'dan deniz ticaret yoluyla karşılamaktadır. Bu ticaret yolunda deniz korsanlığı ve uluslararası terörizm gibi güvenlik tehditlerinin oluşması, Çin'i oldukça tedirgin etmektedir. Özellikle Malakka Boğazı'nda yaşanabilecek olası bir tıkanıklığın Çin'in ulusal ekonomik büyümesini büyük bir sekteye uğratabileceği iddia edilmektedir. Enerji arzının güvenliği ve sürdürülebilirliğini tehlikeye atan Orta Doğu'daki karışıklık, Rusya ve Ukrayna arasındaki anlaşmazlık ve İran'a karşı uygulanan ABD ambargosu gibi sorunlar tüm dünyada olduğu gibi Çin'de de ciddi endişeler uyandırmaktadır. Tüm bu endişelerini giderebilmek amacıyla Çin, dünya genelinde alternatif enerji kaynaklarına ulaşma çabasına girişmiştir. Bu kapsamda, gelişmekte olan ve doğal kaynak yönünden keşfedilmemiş birçok rezervi bulunan Afrika kıtası, Çin için oldukça büyük önem kazanmıştır.

Çin-Afrika ilişkileri, özellikle Çin ekonomisinin dünyaya açılmasına müteakiben büyük gelişme göstermiştir. Çin, bu dönemde Afrika kıtasında ciddi ekonomik girişimler

²“BP Energy Outlook 2018 Edition”, <https://www.bp.com/content/dam/bp/en/corporate/pdf/energy-economics/energy-outlook/bp-energy-outlook-2018.pdf> (22.11.2018).

³“China GDP Annual Growth Rate”, <https://tradingeconomics.com/china/gdp-growth-annual> (22.03.2019).

⁴“China GDP Annual Growth Rate”, (22.03.2019).

⁵Bu terim ilk olarak yatırım şirketi Pacific Investment Management Company (PIMCO) tarafından 2007-2009 mali krizini takiben Çin'deki ekonomik büyümeyi tanımlamak için kullanılmıştır.

⁶Çinin resmi ulusal stratejilerinden birisi olarak gösterilmekte olan “OBOR” projesi, karadan yeni geliştirilen Avrasya Kara Köprüsü yani, özelde Çin-Moğolistan-Rusya, Çin-Merkez Asya, Çin-Batı Asya ve Çin-Hindîçin Yarımadası ekonomik koridorlarından oluşmaktadır. Bu proje aynı zamanda Çin sahil şeridinden başlayıp, Güney Çin Denizi ve Hint Okyanusunu kateden, oradan da Avrupa'ya dek uzanan deniz ticaret yollarının emniyet ve etkinliğini artırmak için ortaklaşa başlatılan girişimleri kapsamaktadır.

başlatmıştır. Çin-Afrika ticaret ve ekonomik iş birliğinin motoru olan yatırım iş birliği, Çin-Afrika İş birliği Forumu (FOCAC)⁷ sayesinde geliştirilmiştir. 2005'ten bu yana Afrika'da 10.000'den fazla Çinli firma faaliyet göstermekte,⁸ maliyetleri 66,4 milyar dolar olan 293 adet doğrudan yatırım projesinde 130 bin kişi istihdam edilmektedir.⁹ Çin'in Afrika ile toplam ticaret tutarı yıllık yaklaşık %20 oranında artış göstermektedir.¹⁰ Çin-Afrika karşılıklı ticareti 2001 yılında 9 milyar dolar düzeylerinde iken 2007 yılında 59 milyar dolar'a,¹¹ 2015 yılında 188 milyar dolar'a¹² ve 2017'de ise yaklaşık 230 milyar dolar'a yükselmiştir.¹³ 2000-2017 yılları arasında Afrikalı hükümetlere verdiği kredi miktarı 143 milyar dolar olmuş ve bu kapsamda Çin, Afrika'nın en büyük kreditörü olmuştur.¹⁴ 2015 FOCAC zirvesinde, Xi Jinping, 2018 sonuna kadar Afrika'ya ticaret, yatırım, altyapı, finansman ve ekonomik yardım kapsamında 60 milyar dolar yatırım yapma sözü vermiştir.¹⁵

Çin'in Afrika'daki esas hedefinin her iki tarafın yatırım iş birliği ile yoksulluğun azaltılması, kültürel değişim, eğitim ve altyapı gelişimi arasındaki bağlantıyı kurmak olduğunu¹⁶ savunanlara rağmen, Çin'in Afrika ekonomi politikası ciddi bir şekilde eleştirilmektedir. Çin, Afrika ile olan ilişkilerini genel dış politikasında uyguladığı barışçıl kalkınma ve karşılıklı yarar ilkesi çerçevesinde yürüttüğünü iddia etmektedir. Ancak bazı eleştirmenler, Afrika'daki Çin yatırımlarının çok azının Afrika ülkelerinin sosyo ekonomik refahını geliştirmeye yönelik yapıldığını, ağırlıklı olarak bu yatırımların çift haneli büyümeyi

⁷FOCAC: Çin ve Afrika İş birliği Örgütü arasında 2000 yılında düzenlenen Bakanlar Konferansı'nda, ekonomik ve sosyal kalkınma programında öngörülen eylemlerin uygulanmasına ilişkin düzenli değerlendirmeler yapmak, üyeler arasında eşit muamele uygulanmasını sağlamak, uzlaşmaları güçlendirmek, fikir birliğini arttırmak, arkadaşlıkları güçlendirmek ve iş birliğini teşvik etmek üzere kurulması kararlaştırılmış bir ortak izleme mekanizmasıdır.

⁸"10,000 Chinese Firms in Africa as Ministry of Commerce Underestimates Number", <https://www.consultancy.uk/news/13690/10000-chinese-firms-in-africa-as-ministry-of-commerce-underestimates-number> (22.03.2019)

⁹"EY's Attractiveness Program Africa", 18. [https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/ey-attractiveness-program-africa-2017-connectivity-redefined-france/\\$FILE/ey-attractiveness-program-africa-2017-connectivity-redefined.pdf](https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/ey-attractiveness-program-africa-2017-connectivity-redefined-france/$FILE/ey-attractiveness-program-africa-2017-connectivity-redefined.pdf) (22.03.2019).

¹⁰"The Closest Look Yet at Chinese Economic Engagement in Africa", <https://www.mckinsey.com/featured-insights/middle-east-and-africa/the-closest-look-yet-at-chinese-economic-engagement-in-africa> (22.01.2019).

¹¹Vivien Foster, William Butterfield and Chuan Chen, *Building Bridges: China's Growing Role As Infrastructure Financier for Africa*, The World Bank, (2009).

¹²Vivien Foster, William Butterfield and Chuan Chen, *Building Bridges: China's Growing Role As Infrastructure Financier for Africa*, (2009).

¹³"The Closest Look Yet at Chinese Economic", (22.01.2019).

¹⁴"Chinese Loans To Africa", <http://www.sais-cari.org/data-chinese-loans-and-aid-to-africa> (22.03.2019)

¹⁵"The Forum on China-Africa Cooperation Johannesburg Action Plan (2016-2018)", https://www.focac.org/eng/zywx_1/zywj/t1327961.htm (22.03.2019)

¹⁶Miria Pigato and Wenxia Tang, "China and Africa: Expanding Economic Ties in an Evolving Global Context", World Bank Working Paper 95161 (2015), 2.

besleyebilmek için ihtiyaç duyulan hammadde alanına gerçekleştirildiğini savunmaktadırlar.¹⁷ Diğer taraftan bazıları ise Afrika ülkelerinin yalnızca ucuz Çin yapımı ürünlerin ithalat pazarları haline geldiğini ve bununda Afrika yerel üretimine büyük zarar verdiğini iddia etmektedirler.¹⁸

Araştırmada Çin'in Afrika'daki doğrudan yatırımları incelenmiş ve bu yatırımların çoğunun Çin'in ihtiyaç duyduğu enerji kaynakları alanında yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Ayrıca Çin'in bu yatırımlar karşılığında önemli ekonomik imtiyazlar kazandığı ve bunun sonucunda da özellikle hammadde zengini Afrika ülkelerinin giderek Çin'e daha bağımlı hale geldikleri sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu durum, son yıllarda Çin ekonomik büyümesinde görülen düşüşün, Çin ile yoğun ticari faaliyet gerçekleştiren Afrika ülkelerinin ekonomilerinde bıraktığı negatif etkilerden açıkça anlaşılmaktadır. Bu çalışma; Çin'in Afrika'da ekonomi politikası hakkında bilgi sahibi olunmasında büyük katkı sağlayacaktır. İlk bölümde Çin-Afrika ikili ilişkilerinin gelişim süreci incelenecek, ikinci bölümde Çin'in Afrika kıtasında başlattığı genel ticari faaliyetler ve özelde Nijerya, Angola, Sudan ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti ile karşılıklı ticari ilişkileri analiz edilecektir. Son bölümde ise ekonomik veriler üzerinden bu ticari ilişkilerin ülkelerin ekonomi politikaları üzerindeki etkileri tartışılacaktır.

2. Çin-Afrika Ticari İlişkilerinin Gelişim Süreci

1950'li yıllarda Afrika kıtası Çin açısından ABD, Avrupalı güçler ve Sovyetler Birliği'nin ideolojik yarış alanı olarak görülmekteydi. Bu dönemde “anti-emperyalizm” ideolojik söylemi ile başlayan Çin-Afrika ilişkileri, 1955 Bandung konferansı¹⁹ çerçevesinde büyük gelişme göstermiştir. İlişkilerin ilk döneminde Çin-Afrika ekonomik ve ticari iş birliği, karşılıklı ticaret ve Çin'in Afrika'ya yaptığı yardım merkezli ilerlemiştir. Sonraki dönemde ise her iki tarafın ortak çabaları sayesinde, farklı alanlarda sürekli genişleyen ve giderek daha zenginleşen bir iş birliğine dönüşmüştür. 1950-1970 arasında Çin, Tanzanya ve Zambiya'yı birbirine bağlayan 1860 kilometrelik demiryolu ve birçok Afrika ülkesinde stadyumlar inşa etmiştir.

¹⁷Larry Hanauer and Lyle J. Morris, *Chinese Engagement in Africa: Drivers, Reactions, and Implications for U.S. Policy*, (Pittsburgh, Rand Corporation, 2014), 6.

¹⁸Qiaowen Zhang and Anna Kangombe, “Chinese Investment in Africa: How the New Normal Can Leverage Agenda 2063 for Sustainable Economic Co-Operation”, *African East-Asian Affairs* 3, (2016).

¹⁹Endonezya'nın Bandung kentinde 18-24 Nisan 1955'te toplanan ve o dönem yeni bağımsızlığını kazanan Asya-Afrika devletlerini bir araya getiren konferanstır. Bağlantısızlar Hareketinin bir parçasıdır. Tüm tartışmalara ve olumsuz yönlerine rağmen Bandung Konferansı'nın yeni tarihsel bir dönemin (bağlantısızların dünya politikasına ağırlıklarını koymaya başlamaları dönemi) açılmasına katkıda bulunduğu kabul edilir.

1970'lere gelindiğinde ise Afrika ülkeleri kıtadaki sömürgeciliği sona erdirmeye yönelik mücadeleye girişmişler ve Çin'de onların bu mücadelesine destek vermiştir. Çin bağımsızlığını yeni kazanan Afrika ülkelerinin desteğiyle Tayvan ile çekişmesini sürdürebilmiştir. 1970-1990 yılları arasında pazar odaklı ekonomik reform başlatan Pekin'le ekonomik olarak durgunlaşan Afrika arasındaki ilişkiler, sınırlı siyasi ilişki ve ekonomik yardım düzeyinde kalmıştır. Diğer taraftan Çin'in 1989'da Tiananmen Meydanı Olaylarında²⁰ göstericileri güç kullanarak bastırması üzerine ABD, silahlarını halka karşı kullandığı gerekçesiyle Çin'e ambargo uygulamış ve Çin bu süreçte Batılılar tarafından diplomatik yalnızlığa itilmiştir. Durumdan istifade eden Tayvan'ın Afrika genelinde diplomatik etkisini artırması ve birçok Afrika ülkesi tarafından 1990'lı ve 2000'li yıllarda resmen tanınması, Çin'in Afrika kıtasında izlediği politikalarda köklü değişiklikler yapmasını zorunlu hale getirmiştir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte Afrika'da sömürge yönetimlerinin çekilmesiyle kıtaya yönelik baskıcı politikalar azalmış ve birçok Afrika ülkesi bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Ancak her ne kadar bağımsızlıklarını kazanmış olsalar da bu ülkeler, homojen olmayan nüfusları, devlet yönetiminde yetişmiş insan kaynağı eksikliği ve ekonomik kaynak yoksunluğu nedeniyle ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Birçoğu otoriter rejimlerle yönetilmeye başlanmış ve iç savaflara sürüklenmişlerdir. Ayrıca denize kıyısı olmayan bazı Afrika ülkelerinin dış ticaret için komşularına muhtaç olmaları, mevcut durumun daha da karmaşık hale gelmesine sebep olmuştur. Bu aşamada birçok yabancı yatırımcı Afrika'daki yatırımlarını durdurma kararı almışlardır. Çin'in Afrika kıtasına ilgisi tamda bu dönemde yoğunluk kazanmıştır. Çin, bölgedeki kaynak zengini ülkelere büyük ölçekli doğrudan yatırımlar, teknik yardım, hibe, sıfır faizli ve imtiyazlı krediler sağlamış ve bu sayede stratejik ekonomik ortaklıklar kurmuştur. Bu ortaklıklar özellikle FOCAC sayesinde kurumsal bir kimlik kazanmış ve büyük gelişme göstermiştir. Taraflar arasında ticaret, yatırım, altyapı ve inşaat gibi alanlarda çok yönlü anlaşmalar yapılmış ve geniş kapsamlı bir iş birliği modeli oluşturulmuştur. Özellikle Çin Halk Bankası, Çin Kalkınma

---

20 1989 Tiananmen Meydanı Olayları, Çin'de 15 Nisan - 4 Haziran 1989 tarihleri arasında meydana gelmiştir. 1978'den itibaren devam eden ekonomik reformların sonucunda enflasyonun arttığını ve buna bağlı olarak da proletaryanın yaşamını tehdit eden işsizliğin arttığını düşünen öğrencilerin, aydınların ve işçilerin önderliğinde gerçekleşen gösterileri ve ardından yaşananları ifade eder. Bu gösteriler, ÇHC hükümeti tarafından kanlı bir şekilde bastırılmış ve pek çok sivil yaşamını yitirmiştir. Çin resmi kaynaklarına göre ölü sayısı 200-300 arası iken, Çinli öğrenci örgütlerine ve Çin Kızılhaç'ına göre ise bu rakam 2000-3000 arasındadır.

Bankası ve Çin İhracat-İthalat Bankası (China Eximbank) Afrika'nın altyapısında büyük ölçekli yatırımları desteklemektedirler.

Çoğunluğunu özel şirketlerin oluşturduğu Çinli girişimciler 2012 yılı itibariyle SSA'da 3000'e yakın projede faaliyet göstermektedir.²¹ Bu şirketler sayesinde birçok Afrikalıya çalışma imkânı sunulmaktadır. Afrika'da faaliyet gösteren 650 şirketi kapsayan bir rapora göre; özellikle maden, imalat ve inşaat sektöründe hizmet veren Çinli şirketler, bünyelerinde %80-95 oranında yerel işçi çalıştırmaktadırlar.²² Diğer taraftan kıtadaki Çinli işçiler, genellikle ya yerel imkânlarla sağlanamayan ya da hızlı tamamlanmasını gerektiren projelerde çalıştırılmaktadırlar.²³ Afrika'daki Çinli işçilerin sayısı 2016 sonunda resmi Çin resmi kaynaklarına göre 227.407 olarak kaydedilmiştir.²⁴ Çinli işçilerin yoğun olarak bulunduğu ilk beş ülke Cezayir, Angola, Etiyopya, Nijerya ve Kenya'dır.²⁵ Bu beş ülkede çalışan Çinli işçiler, 2016 sonu itibariyle Afrika'daki tüm Çinli işçilerin % 65'ini oluşturmuşlardır.²⁶

Çin-Afrika karşılıklı ticareti 1990'ların sonlarından itibaren hızlı bir artış göstermiş ve 2012'de Çin SSA'nın en büyük ihracat ve geliştirme ortağı olmuştur.²⁷ Taraflar arasında ticaret hacmi 1980 yılında 1 milyar dolar iken, 2000 yılında 10 milyar dolar'a ve 2008 yılında ise 88 milyar dolar'a ulaşmıştır.²⁸ Bu ticaretin 36,5 milyar dolar'ı Çin'in Afrika'ya yaptığı ihracattan ve 51,5 milyar doları ise Afrika'dan Çin'e yapılan ithalattan sağlanmıştır.²⁹ 2008 uluslararası finansal krizinin etkisiyle Çin-Afrika ticaret hacmi 71 milyar dolar seviyesine gerilemiş olsa da 2009 yılında Çin Afrika'nın bir numaralı ticaret ortağı olmuştur.³⁰ Çin-Afrika ikili ticaret hacmi 2010 yılında 103 milyar dolar, 2012 yılında 162 milyar dolar ve 2016 yılında tarihinin zirvesine çıkarak 188 milyar dolar olmuştur.³¹ Çin gümrük istatistikleri verilerine göre, 2017 yılı Ocak-Aralık döneminde Çin-Afrika ticaretinin ithalat ve ihracat

²¹Pigato and Tang, "China and Africa: Expanding Economic Ties in an Evolving Global Context", 14.

²²Barry Sautman and Hairong Yan, "Localizing Chinese Enterprises in Africa: from Myths to Policies", HKUST Institute for Emerging Market Studies 2015/05 (2005).

²³Barry Sautman and Hairong Yan, "Localizing Chinese Enterprises in Africa: from Myths to Policies", 2005.

²⁴"Chinese Workers in Africa", <http://www.sais-cari.org/data-chinese-workers-in-africa> (25.10.2018).

²⁵"Chinese Workers in Africa", (25.10.2018).

²⁶"Chinese Workers in Africa", (25.10.2018).

²⁷"World Integrated Trade Solution (WITS)", <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/SSF/Year/2011/TradeFlow/EXPI MP/Partner/all/Product/Total> (25.10.2018).

²⁸"World Integrated Trade Solution (WITS)", <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/CHN/Year/2008/TradeFlow/EXPIMP/Partner/SSF/Product/all-groups> (25.10.2018).

²⁹"World Integrated Trade Solution (WITS)", (25.10.2018).

³⁰"World Integrated Trade Solution (WITS)", (25.10.2018).

³¹"World Integrated Trade Solution (WITS)", (25.10.2018).

değerleri yıllık % 14,1 artışla 170 milyar dolar olmuştur.³² Aynı dönem Çin'in genel dış ticaret oranlarındaki artışa kıyasla Afrika'ya ihracatı % 2,7 artışla 94.74 milyar dolar'a, Çin'in Afrika'dan ithalatı ise % 32,8 artışla 75.26 milyar dolara ulaşmıştır.³³ Aynı dönemde gerçekleşen dış ticaret fazlası ise yıllık % 45,2 düşüşle 19.48 milyar dolar olmuştur.³⁴ Özetle Çin, 1990'da SSA toplam ticaretinin sadece % 1,7'lik bir kısmında pay sahibiyken 2017'de kıtanın toplam ticaretinde % 10'luk bir paya sahip olmuştur.³⁵

Çin-Afrika ticaretinin gelişmesi, ticareti yapılan ürünlerin çeşitliliğinde de artışa sebep olmuştur. Örneğin Çin, başlangıçta Afrika'ya temel ihtiyaç malzemeleri ihraç ederken son yıllarda ağırlıklı olarak teknik ürün pazarlamaya başlamıştır. Diğer taraftan Afrika ülkeleri Çin ile gerçekleştirdikleri ikili ticaret sayesinde kaynaklarını kolayca pazarlama imkânı buldukları için tüketim kapasiteleri de buna bağlı olarak devamlı artış göstermektedir. Bu kapsamda son yıllarda Afrika'ya ihraç edilen Çin ürünleri çoğunlukla Afrika'daki tüm sosyal tabakaların tüketim taleplerini karşılayacak yüksek fiyatlı ürünlerden oluşmaktadır. Çin'in Afrika'dan ithal ettiği ürünler genelde ham petrol ve tarım ürünleri ağırlıklı gerçekleşmektedir.

Tarihsel olarak, Çin Doğu Afrika ile daha güçlü ticaret ve yatırım bağlantılarına sahip olmasına rağmen, son yıllarda keşfedilen enerji ve maden kaynakları nedeniyle ilgisini Batı Afrika'ya kaydırmıştır.³⁶ Batı Afrika, Çin pazarında yüksek talep gören bir dizi zengin temel tüketim ürünlerine sahiptir. Bu ürünler; petrol (Gana, Sierra Leone, Moritanya, Çad), uranyum (Nijer), demir (Gine, Sierra Leone, Moritanya), fosfat (Togo, Senegal), altın (Burkina Faso, Gana, Mali), kauçuk (Fildişi Sahili, Liberya), pamuk (Fildişi Sahili, Benin, Burkina Faso, Mali), kakao (Fildişi Sahili, Liberya, Gana) ve kaju fıstığıdır (Gine-Bissau, Benin, Fildişi Sahili).³⁷ Çin ve Afrika ticaretteki bu çeşitlilikten oldukça memnuniyet duymaktadırlar. Ticaretin devamlılığını sürdürmek ve Afrika'nın kendisi için istikrarlı bir pazar olarak kalabilmesini sağlamak için Çin, Afrika'dan ithal ettiği ürünlere 2010 yılından itibaren yüksek fiyat ve tarife muafiyetleri uygulamaktadır. Örneğin Ocak 2012'den bu yana,

³²“Statistics on China-Africa Bilateral Trade in 2017”, <http://english.mofcom.gov.cn/article/statistic/lanmubb/AsiaAfrica/201803/20180302719613.shtml> (25.10.2018).

³³“Statistics on China-Africa Bilateral Trade in 2017”, (25.10.2018).

³⁴“Statistics on China-Africa Bilateral Trade in 2017”, (25.10.2018).

³⁵“Statistics on China-Africa Bilateral Trade in 2017”, (25.10.2018).

³⁶Miria Pigato and Julien Gourdon, “*The Impact of Rising Chinese Trade and Development Assistance in West Africa*”, Africa Trade Practice Working Paper Series 4, (2014), 4.

³⁷Miria Pigato and Julien Gourdon, “*The Impact of Rising Chinese Trade and Development Assistance in West Africa*”, 4.

Çin ile diplomatik ilişkiler kurmuş olan en az gelişmiş 30 Afrika ülkesine ihraç ettikleri malların %60'ı için sıfır tarife muamelesi yapılmaktadır.

2.1. Çin'in Afrika'daki Doğrudan Yabancı Yatırımları (Yatırım ve Finansman İş birliği)

Çin hükümeti, Çin-Afrika iş birliğinin kalitesini ve seviyesini artırmak için Afrika'ya yatırım yapan Çinli işletme ve finans kurumlarına büyük teşvik ve destek paketleri sunmaktadır. Çin, 32 Afrika ülkesi ile ikili yatırım anlaşmaları imzalamış, 45 Afrika ülkesiyle de ortak ekonomik komisyon mekanizmaları kurmuştur.³⁸ Coğrafi olarak, Çin doğrudan yatırımları Nijerya, Güney Afrika, Sudan ve Zambiya'da yoğunlaşmaya devam etmekte ve Çinli imalat firmaları, Etiyopya ve Tanzania gibi kıtanın farklı ülkelerine yatırımlarını artırmaktadırlar.³⁹ Çin doğrudan yabancı yatırımlarının Afrika'ya akışı 2008'de en üst seviyeye çıkmış ve 2014 yılına kadar istikrarlı bir şekilde artış göstermiştir. Bu dönemde Çin'in Afrika'daki doğrudan yabancı yatırım stoku 491 milyon dolardan 32,4 milyar dolara yükselmiştir.⁴⁰ Çin'in Afrika'daki doğrudan yatırımları 2015'de madencilik, inşaat, imalat, mali hizmetler, araştırma, bilim ve teknoloji alanlarında yoğunlaşmış ve 82,3 milyar dolara yükselmiştir.⁴¹

FOCAC 2015 zirvesinde ise Afrika genelinde özellikle çimento, çelik tesisleri ve enerji üretimi gibi yeni endüstriyel tesislere yatırım yapmak amacıyla 10 milyar dolarlık sanayileşme fonu ayrıldığı deklere edilmiştir.⁴² FOCAC 2018'de Çin ve Afrikalı ortakları arasında kabul edilen 2019-2021 eylem planına göre Çinli firmalara bu üç yıllık süreçte Afrika'nın özel sektör yatırımlarıyla ilgili politikaları, yasaları ve düzenlemeleri uyumlaştırma çabalarını destekleyecek bölgesel projelerde kullanmak şartıyla ilave 10 milyar dolar kredi sağlanmıştır.⁴³ Bu kapsamda birçok Çinli şirket, Afrika'nın aşağı ve yukarı havzalarına

³⁸“China-Africa Economic and Trade Cooperation, Information Office of the State Council, the People's Republic of China”, White Paper (2013), <http://english.scio.gov.cn/> (15.11.2018).

³⁹Pigato and Tang, “*China and Africa: Expanding Economic Ties in an Evolving Global Context*”, 46.

⁴⁰“Chinese Investment in Africa: New Model for Economic Development or Business as Usual?”, <https://doc-research.org/2018/09/chinas-approach-to-africa/> (22.03.2019).

⁴¹“World Investment Report 2018”, <https://unctad.org/en/pages/PressRelease.aspx?OriginalVersionID=461>, (22.03.2019); Deborah Brautigam, Tang Xiaoyang, and Ying Xia, “What Kinds of Chinese ‘Geese’ Are Flying to Africa? Evidence from Chinese Manufacturing Firms”, *Journal of African Economies* 27, (2018): i29-i51.

⁴²“The China Africa Project”, <https://chinaafricaproject.com/focac-2015-making-sense-of-the-numbers/> (22.03.2019).

⁴³“Forum on China-Africa Cooperation Beijing Action Plan (2019-2021)”, https://www.focac.org/eng/zywx_1/zywj/t1594297.htm (22.03.2019).

entegre bir endüstri zinciri oluşturmuş ve birçok Afrika ülkesinin ekonomik kalkınmasının ana itici gücü olan enerji ve maden kaynağı işletmeciliğine büyük yatırımlar yapmışlardır. Ayrıca bu şirketler, Afrika'nın çeşitli ülkelerinde bakır ve kobalt cevherlerini çıkarırken buralarda maden işleme ve işletmeleri kurmuşlardır. Ayrıca otoyollar, hastaneler ve diğer kamu binalarının altyapılarını inşa etmişler, yoksulluğun azaltılması ve yerel alanlarda eğitime sponsorluk için çeşitli bağış fonları oluşturmuşlar ve bölgede gelişmiş su arıtma tesisleri kurmuşlardır.

Çin'in Afrika'daki en önemli yatırım alanı imalat sanayisidir. Çin'in Afrika'ya gerçekleştirdiği doğrudan yabancı yatırımları ile 2008 yılında ABD'yi geride bırakmıştır. 2009 yılında Çin işletmelerinin Afrika'nın imalat sektöründeki doğrudan yatırım hacmi 1.33 milyar dolar iken bu miktar 2012 yılı sonunda 3.43 milyar dolara⁴⁴ 2015'te ise 27.4 milyar dolara⁴⁵ yükselmiştir. Çinli şirketler şeker rafinerileri, cam, kürk, medikal kapsül ve otomobil fabrikaları, tekstil ve çelik boru üretim projelerine yatırım yapmışlardır. Diğer taraftan Çin-Afrika iş birliği, finans, ticaret, bilim ve teknoloji hizmetleri gibi alanlarda da genişleyerek devam etmiştir.⁴⁶

Çin'in Afrika'nın finans sektörüne yaptığı doğrudan yatırım, 2012 sonunda Afrika'daki toplam yatırım hacminin %17,8'ini oluşturan 3.87 milyar dolara ulaşmıştır.⁴⁷ 2015 yılına gelindiğinde ise bu alanda gerçekleşen Çin yatırımı 9,9 milyar dolar'a yükselmiştir.⁴⁸ Artan finans yatırımı Afrika'da dev projelere imza atılmasının önünü açmıştır. Bu dev projelerden birisi, "Angola Uluslararası Ticaret Merkezi'dir". Tamamlandığında Güney Afrika'nın en büyük ticari lojistik, kongre, yatırım ve servis merkezi olarak hizmet verecek olan bu proje, Çinli şirketler ile yerel işletmeler tarafından ortaklaşa inşa edilmektedir. Diğer taraftan Afrika'da tarım ve yan ürünlerini işleyen ve bu sektör için küçük emtia üretimi yapan çok sayıda küçük ve orta ölçekli Çinli işletme bulunmaktadır. Ürün ve hizmetleri Afrikalıların geçim kaynakları ile yakından bağlantılı olan bu işletmeler, yerel ihtiyaçların karşılanmasında, yerel istihdamın artırılmasında ve Çin-Afrika ticari ilişkilerinin kuvvetlendirilmesinde aktif rol oynamaktadırlar.

⁴⁴Forum on China-Africa Cooperation Beijing Action Plan (2019-2021), (22.03.2019).

⁴⁵Deborah Brautigam, at all, "What Kinds of Chinese 'Geese' Are Flying to Africa?", 6.

⁴⁶Deborah Brautigam, at all, "What Kinds of Chinese 'Geese' Are Flying to Africa?", 6.

⁴⁷Deborah Brautigam, at all, "What Kinds of Chinese 'Geese' Are Flying to Africa?", 6.

⁴⁸Deborah Brautigam, at all, "What Kinds of Chinese 'Geese' Are Flying to Africa?," 6.

2.2. Çin'in Afrika Kredi ve Yardımları

Çin Afrika ülkelerine oldukça yüksek tutarlarda kredi, bağış ve kalkınma yardımları yapmaktadır. Kredi analistlerinin verilerine göre, 2001'de 1 milyar dolar altında olan Çin'in Afrika kredileri, 2012-2017 arası beş yıllık süreçte 10 milyar dolar üzerine çıkmıştır. Çin-Afrika İş birliği forumu ve OBOR-Afrika Birliği ortaklık anlaşmaları sayesinde Çin, Afrika'daki "kazan-kazan" ekonomi politikasını, sanayileşmenin yanı sıra demiryolu, otoyol ve liman projelerine yatırım yaparak genişletmiştir. 2000'den 2017'ye kadar, Çin hükümeti, bankalar ve müteahhitler aracılığıyla Afrika hükümetlerine ve devlete ait işletmelere (KİT'ler) 143 milyar dolar kredi kullanmışlardır.⁴⁹ Afrika'da bu kapsamda Çin kredilerinin en fazla yararlanan ülke, bölgenin en büyük petrol üreticisi Angola olmuştur. Angola bu süreçte 42,8 milyar dolar kredi kullanmıştır.⁵⁰ Çin'in Afrika'ya dış yardımları 1950'li yıllarda başlamıştır. 1964'te yayınlanan "Diğer Ülkelere Ekonomik ve Teknik Yardım İçin Sekiz İlke"⁵¹ adlı deklarasyon ile Çin dış yardımlarının ana çerçevesi belirlenmiştir.

Çin, her ne kadar Birleşmiş Milletlerde yeniden resmi temsiline, dönemin ABD Başkanı Nixon'un verdiği destekle kavuşmuş olsa da bu süreçte yapılan oylamada kendilerine Afrika ülkelerinin sağladığı sayısal destekten ötürü büyük bir memnuniyet duymuştur.⁵² Bu memnuniyetin göstergesi olarak Çin, kıtaya birçok ekonomik ve teknik ağırlıklı yardımlar gerçekleştirmiştir. Örneğin Tanzanya-Zambiya Tren Yolu ve birçok altyapı projelerinin yapımı doğrudan Çin hükümeti tarafından üstlenilmiştir. Bu dönemde Çin, özellikle Afrika'da ulusal ekonomilerini yeni oluşturmaya çalışan ve bağımsızlığını yeni kazanan ülkelere azami yardım sağlamıştır. 1990'lı yılların sonlarına doğru ekonomik büyümesi giderek artan Çin'in bölgeye yardımları artmıştır. 2006 FOCAC Beijing zirvesinde Çin, 2009 yılı sonuna kadar Afrika ülkelerine yapılacak dış yardım tutarının iki katına çıkarılması taahhüt etmiştir.⁵³ Yine

⁴⁹"Chinese Loans to Africa", <http://www.sais-cari.org/data-chinese-loans-and-aid-to-africa> (25.10.2018).

⁵⁰"Chinese Loans to Africa", <http://www.sais-cari.org/data-chinese-loans-and-aid-to-africa> (25.10.2018).

⁵¹"January 15, 1964 The Chinese Government's Eight Principles for Economic Aid and Technical Assistance to Other Countries," History and Public Policy Program Digital Archive (1964), <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/121560> (23.10.2018).

⁵²ABD'nin Çin Kültür Devrimi sonrasında Asya'da güç kaybetmesi ve SSCB'nin Çekoslovakya'da gerçekleştirdiklerini Çin'de uygulamasından duyulan tedirginlik ABD-Çin ilişkilerinde yeni bir dönem açmıştır. Bu süreçte Çin önceliğini BM'ye üye olmaya ve Sovyet tehdidini Batı'yla dengelemeye vermiştir. 1969'da ABD Başkanı olan Nixon ile ABD-Çin ilişkilerinde büyük bir yumuşama dönemi yaşanmıştır. Bu yumuşama döneminde Amerikan ping pong takımı Çin'e davet edilir. Kissinger' in uyguladığı "Ping Pong" diplomasisiyle taraflar arasında ilk temaslar kurulmuş ve 1972'deki Nixon'un gerçekleştirdiği ziyaretle de Tayvan konusu gündeme gelmeden iki ülkenin iş birliği ve ekonomik çıkarları üzerinde konuşulmuştur. Böylelikle ABD, Çin'e yönelik dış politikada uyguladığı sert politikasını yumuşatma kararını almıştır.

⁵³"China's Foreign Aid (White Paper)", (2011), 17, <https://www.eu-china.net/upload/pdf/nachrichten/2011-04-21Chinas-ForeignAid-WhitePaper.pdf>.

aynı zirvede 3 milyar dolar'ı imtiyazlı ödünç verme ve 2 milyar dolar'ı ise tercihli ihracat kredisi olmak üzere 5 milyar dolar kredi sağlanması onaylanmıştır.⁵⁴ Afrika Kalkınma Fonu'nun kurulması ve az gelişmiş Afrika ülkelerinin ithalat payının artırılması için "sıfır tarife" uygulanması kararlaştırılmıştır.⁵⁵ 2009 ve 2012 yılları arasında Çin dış yardımlarından 51 Afrika ülkesi faydalanmış ve bu ülkelere yapılan yardımlar Çin'in yaptığı toplam dış yardımların % 45,7'sini oluşturmuştur.⁵⁶

Aralık 2015'te düzenlenen FOCAC 6. Forumunda, Çin Afrika'ya 5 milyar dolar'ı hibe ve sıfır faizli krediler, 35 milyar dolar'ı imtiyazlı, alıcı kredileri ve ticari finansman olmak üzere toplam 60 milyar dolar tutarında yatırım gerçekleştireceği sözünü vermiştir.⁵⁷ Ayrıca Çin, bu dönemde imtiyazlı kredileri artıracığını, Afrika ülkelere ihracat kredisi sigortası sağlayacağını, yeni finansman modelleri yaratarak OBOR projesi kapsamında Afrika işbirliğini kuvvetlendireceğini taahhüt etmiş ve altyapı inşası, enerji ve kaynakların geliştirilmesi, tarım, üretim ve tüm Afrika sanayi zincirinin kapsamlı gelişimi için gerekli destekleme kredilerinin koşullarını iyileştireceğini deklere etmiştir.⁵⁸ Bu kapsamda Çin, Afrika'ya (imtiyazlı krediler için 20 milyar dolar, hibe ve sıfır faizli krediler için 15 milyar dolar, kalkınma finansmanını destekleyecek özel bir fon için 10 milyar dolar, yatırım projeleri için 10 milyar dolar ve ihracat finansmanı için 5 milyar dolar) 60 milyar dolar'lık bir bütçe ayırdığını açıklamıştır.⁵⁹

Çalışmanın buraya kadar olan kısmında Çin'in tüm Afrika kıtasındaki girişimleri ve karşılıklı ticari ilişkileri incelenmiştir. Bundan sonraki kısımda ise Nijerya, Angola, Sudan ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti ile Çin arasındaki ekonomik ilişkiler detaylı olarak incelenecek, karşılıklı ticaret verileri analiz edilecek ve elde edilen bu veriler ışığında Çin'in Afrika genelinde yürüttüğü ekonomi politikası üzerine bazı değerlendirmeler yapılacaktır.

3. Çin İle Nijerya, Angola, Sudan ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti Ekonomik İlişkileri

3.1. Çin- Nijerya Ekonomik İlişkileri

Dünya kanıtlanmış petrol rezervlerinin %10'luk kısmına sahip olan Nijerya, genç nüfusu ile büyüme potansiyeli oldukça yüksek kaynak zengini bir Batı Afrika ülkesidir.

⁵⁴“China's Foreign Aid (White Paper)”, 17.

⁵⁵“China's Foreign Aid (White Paper)”, 17.

⁵⁶“China's Foreign Aid (White Paper)”, 17.

⁵⁷“The Forum on China-Africa Cooperation Johannesburg Action Plan (2016-2018)”, https://www.focac.org/eng/zywx_1/zywj/t1327961.htm (22.03.2019).

⁵⁸“The Forum on China-Africa Cooperation Johannesburg Action Plan (2016-2018)”, (22.03.2019).

⁵⁹“The Forum on China-Africa Cooperation Johannesburg Action Plan (2016-2018)”, (22.03.2019).

Ancak zengin kaynaklara sahip bu ülke dünyanın en fakir 30 ülkesi arasında gösterilmektedir. 1960 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra 1994'e kadar darbelerle idare edilmesi ülke ekonomisinin kötü olmasının başlıca nedenleri arasındadır. Ülkede yaşanan iç savaş ve terörizm nedeniyle hâlihazırda yapılan yatırımların da ülke dışına çıkması, zengin kaynaklara sahip olmasına rağmen Nijerya'yı ekonomik yönden büyük sıkıntılar içerisine sürüklemiştir. Ülke var olan kaynaklarını ithal ederek ekonomik sıkıntılarını giderebilmeyi hedeflemiştir. Bu süreçte Nijerya ekonomik, politik ve diplomatik kalkınma hedefleri doğrultusunda yatırım sağlayabilecek güçlü bir ülkeye ihtiyaç duymuştur. Yükselen ekonomisiyle Çin, Nijerya'nın bu ihtiyacını giderecek ülke olmuştur.

Çin-Nijerya ilişkileri, 1971'de Lagos'la kurulan diplomatik ilişkilere kadar uzanmaktadır. 1967-1970 Nijerya İç Savaşı sırasında Çin'in Sovyet ve ABD destekli Nijerya hükümetine karşı Biafra'ya⁶⁰ verdiği destek nedeniyle gerilmiş olan ilişkiler, taraflar arasında kurulan bu diplomatik girişimler sayesinde normalleşme sürecine girmiştir. Çin-Nijerya ilişkileri, zamanla düşük faizli krediler, ekonomik yardım ve karşılıklı ticaret politikaları sayesinde hızlı bir gelişme göstermiştir. Nijerya, Çin'in Afrika'daki en büyük ikinci yatırım pazarı ve ikinci büyük ihracat pazarı ve üçüncü büyük ticaret ortağıdır.

2004 yılında mütevazı şekilde başlayan Çin-Nijerya ekonomik ilişkileri, telekom ve enerji sektörlerinde yürütülen sınırlı bir dizi projeyle gelişmiştir. 2006 yılında toplam maliyetleri 5 milyar dolar'ı bulan 2600 MW'lık Mambilla hidroelektrik santrali ve demiryolu projeleri hayata geçirilmiştir. Yine 2006 yılının Ocak ayında, devlete ait Çin enerji şirketi (CNOOC Ltd.), Nijerya deniz aşırı (offshore) petrol sahasının % 45'lik hissesini 2.3 milyar dolar karşılığında satın alındığını duyurmuştur.⁶¹ Ayrıca Çin, Lagos ve Kano'yu birbirine bağlayan ve maliyeti 8.3 milyar dolar'ı bulacak olan bir tren yolu inşasını üstlenmiş ve 200 milyon dolar üzerinde devlet kredisi kullanarak Nijerya'nın kırsal bölgelerinde iletişim hatları kurmuştur.⁶² 2012 yılında Nijerya'daki Çin yatırımları, Çin'in toplam dış yatırımlarının %10'luk kısmını oluşturmuştur. Çin, 2016'da Nijerya imalat sanayisinde üretim yapacak olan 2.81 milyar dolar tutarında bir rafineri projesi⁶³ ve 3.5 milyar dolar tutarında yılda 4 milyon

⁶⁰Günümüzdeki Nijerya'nın güneydoğu bölgesinde yer alan Biafra Cumhuriyeti, 30 Mayıs 1967'de tek taraflı olarak Nijerya'dan ayrıldığını ve bağımsızlığını ilan etmiş, üç yıl süren Biafra Savaşı sonrasında yeniden Nijerya'nın egemenliği altına girmiştir.

⁶¹Ali Zafar, "The growing relationship between China and Sub-Saharan Africa: Macroeconomic, Trade, Investment, and Aid Links", The World Bank Research Observer 22, sy. 1 (2007): 120.

⁶²Ali Zafar, "The growing relationship between China and Sub-Saharan Africa: Macroeconomic, Trade, Investment, and Aid Links", 120.

⁶³"Ministry of Commerce of the People's Republic of China", http://project.fdi.gov.cn/1800000091_2_

ton çimento üretecek şekilde tasarlanmış bir çimento fabrikasını⁶⁴ inşa etmiştir. 2017'de başlatılan 2.7 milyar dolar maliyetli 100,000 dairelik konut projesi⁶⁵ ve 2018'de başlatılan 500 milyon dolar maliyetli ve günlük 500 ton üretim kapasitesine sahip olacak yüzen bir cam fabrikası (Harmony Float Glass Factory) projesi, Çin'in Nijerya'daki diğer yatırımları arasındadır.⁶⁶

Nijerya'nın doğal gaz kaynakları bakımından da oldukça zengin olması Çin'in oldukça ilgisini çekmektedir. Bu kapsamda Çinli şirketler Nijerya'da sanayi ile entegre serbest ticaret bölgeleri (Ogun Guangdong⁶⁷ ve Lekki Serbest Ticaret Bölgeleri) oluşturmuşlar ve General Elektrik (GE) gibi bazı batılı gelişmiş teknoloji şirketlerinin ürünleriyle donatılmış 3 adet 1,5 Gigawatt'lık gaz elektrik santrali kurmuşlardır.⁶⁸ Çinli ticaret firmaları Nijerya'daki toplam firmaların % 42'sini (%14'ü iş danışmanlığı, %9'u makineler ve ekipman, %9'u tekstil, giyim ve ayakkabı, %5'i kimya endüstrisi, %5'i metal endüstrisi) oluşturmaktadırlar.⁶⁹ Bu ticaret firmaları dünya çapında Çin mallarını ihraç etmede önemli bir rol oynamaktadır.

Nijerya 375.8 milyar dolarlık Gayri Safi Yurt İçi Hasıla'sı (GSYH) ile Afrika'nın en büyük ekonomisidir. GSYH büyümesi 2007 ile 2015 arasında %7 olarak gerçekleşmiştir.⁷⁰ Ancak emtia fiyatlarındaki küresel düşüşle birlikte bu büyüme oranı yavaşlamıştır. Nijerya, yüksek orta sınıf ve genç nüfusu ile tüketme eğilimi oldukça yüksektir. Dünya Bankası verilerine göre 190,9 milyon⁷¹ nüfusuyla dünyanın sekizinci en kalabalık ülkesi olan Nijerya'nın 2050 yılına kadar dünyanın en kalabalık üçüncü ülkesi olacağı tahmin edilmektedir. Nijerya üretim sektörü açısından kıtadaki üçüncü sırada yer almaktadır ve Batı Afrika alt bölgesi için büyük miktarda mal ve hizmet üretmektedir. Nijerya tahvilleri 2009-2014 yılları arasında ortalama 6.5 milyon dolar⁷² değerine ulaşarak oldukça yüksek bir ivme yakalamıştır. Fakat bu değerler para kıtlığı, merkezi otoritenin ve petrol üretim tesislerindeki

101644_0_7.html, (24.11.2018).

⁶⁴“Ministry of Commerce of the People's Republic of China”, (24.11.2018).

⁶⁵“Ministry of Commerce of the People's Republic of China”, (24.11.2018).

⁶⁶“Statistics on China-Africa Bilateral Trade in 2017”, <http://english.mofcom.gov.cn/article/statistic/lanmubb/AsiaAfrica/201803/20180302719613.shtml> (25.10.2018).

⁶⁷Ogun-Guangdong Serbest Ticaret Bölgesi, Çin hükümeti tarafından Afrika'da bulunan serbest ticaret bölgelerinin ilk partilerinden birisidir. Bu ticaret bölgesi, Nijerya'nın ekonomik merkezi olan Lagos'a yakın Ogun Eyaletinde yer almaktadır. Batı Afrika'nın en büyük deniz limanı olan Apapa'ya sadece 55 km ve Murtala Muhammed Uluslararası Havaalanı'na 50 km uzaklıktadır.

⁶⁸Vivien Foster, et al. "China's Emerging Role in Africa", 18.

⁶⁹Pigato and Tang, “China and Africa: Expanding Economic Ties in An Evolving Global Context”, 14.

⁷⁰“GDP (current US\$)”, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD> (23.03.2019).

⁷¹“Nigeria”, <https://www.google.com/search?q=world+bank+nigeria+population&rlz=1C1SQJLtrTR841TR841&oq=world+bank+nigeria+po&aqs=chrome.1.69i57j0i5.11176j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8> (15.03.2019)

⁷²“Annual Report on Exchange Arrangements and Exchange Restrictions 2016”, https://www.imf.org/external/pubs/ft/ar/2016/eng/pdf/ar16_eng.pdf (11.11.2018).

kontrolün sağlanamaması gibi nedenler yüzünden 2015 yılında 1,1 milyar dolara ve 2017 yılında ise 0.3 milyar dolar'a gerilemiştir.⁷³ Ayrıca Nijer Deltası'nda yaşanan aşırı militan faaliyetler, petrol kaçakçılığı ve bölgenin gelecekteki muhtemel politikalarının belirsizliği gibi olumsuz gelişmeler, yatırımcı ve üreticilerin gözünü korkutmaktadır.

Yabancı gelirlerinin yaklaşık %90'ını oluşturan petrol sektörü, Nijerya ekonomisi için oldukça önemli olmasına rağmen, aslında ülkenin genel canlı ve çeşitlendirilmiş ekonomisinin küçük bir parçasını teşkil etmektedir. Ülkede yaşanan olumsuz gelişmeler iç dinamiklerin yeterince kullanamamasına sebep olmuştur. Büyük ölçekli tarım sektörü, hızlı nüfus artışına ayak uyduramamış ve bir zamanlar gıda ihraç eden Nijerya, büyük miktarlarda gıda ürünü ithal eder konuma gelmiştir. Son yıllarda petrol ve emtia fiyatlarında görülen düşüşler, ülke ekonomisinde büyük bir durgunluk yaşanmasına sebep olmuştur. Nijerya bu ekonomik durgunluktan bir an önce kurtulmanın yollarını aramaktadır. Bu kapsamda atılan çeşitli adımlardan birisi Nijerya Merkez Bankası'nın 20 Temmuz 2018'de Çin para birimi "Yuan" ile döviz satımına başladığını duyurmasıdır. Bu gelişme sayesinde iki ülke arasındaki ticaretin yeniden eski günlere gelmesi yönündeki beklentiler artmıştır.

3.2. Çin-Angola Ekonomik İlişkileri

Angola doğal kaynak, petrol ve balıkçılık alanlarında kayda değer zenginliklere sahip bir Orta Afrika ülkesidir. Dünyanın en büyük petrol rezervlerine sahip 20 ülkesi içerisinde yer alan Angola, Afrika'nın ihraç ettiği doğal kaynak ticaretinin önemli bir kısmını elinde tutmaktadır. Angola, Nijerya'nın ardından Afrika'nın en büyük ikinci petrol üreticisidir. İthal ettiği toplam petrolün beşte birini Afrika'dan alan Çin, bu ithalatın büyük bir kısmını Angola üzerinden gerçekleştirmektedir. 2012 yılında Angola'nın Çin'e ihracatı 33.710 milyar dolar, Çin'den ithalatı ise 3.457 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.⁷⁴ 2015 yılına gelindiğinde ise Angola'nın Çin'e ihracatının yaklaşık 14,3 milyar dolar, Çin'den ithalatının ise 2.825 milyar dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir.⁷⁵ Bu ticaret oranlarıyla Angola, Suudi Arabistan'ı geride bırakarak Rusya'dan sonra Çin'in ikinci petrol tedarikçisi olmuştur.

Otuz yıllık bir iç savaşın ardından Angola'nın büyüme oranlarında 1992 yılından itibaren ortalama %20 civarında önemli bir ekonomik ilerleme görülmüştür. Fakat özellikle

⁷³"Nigeria Economic Outlook", <https://www.afdb.org/en/countries/west-africa/nigeria/nigeria-economicoutlook/> (15.01.2019).

⁷⁴"China Trade at a Glance: Most Recent Values", <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/AGO/Year/2012/SummaryText> (12.12.2018).

⁷⁵"China Trade at a Glance: Most Recent Values", (12.12.2018).

petrol ithalatı kaynaklı bu etkileyici büyümeğe rağmen ülkede uzun yıllardır hüküm süren yaygın yoksulluk ve eşitsizlik, altyapı, yönetim ve yolsuzluk sorunlarının halen devam ettiği görülmektedir. Angola'nın ulaşım altyapısının yeniden yapılandırılmasında, çoğunlukla kamu fonları ve petrol gelirleri kullanılmaktadır. Fakat bu gelirler yetersiz kaldığı için Angola özellikle başta Çin olmak üzere bazı kalkınma ortakları sayesinde bu eksikliklerini gidermeye çalışmaktadır.

Dünyanın diğer bölgelerindeki yatırımlarında olduğu gibi, Çin'in Afrika'daki girişimleri birbiriyle sıkı bir bağlantı içeren ticaret, finans ve yatırımlardan oluşmaktadır. Angola modeli olarak bilinen bu sıkı ilişki genellikle Çin Eximbank aracılığıyla zengin doğal kaynaklara sahip olan hükümetlere sağlanan imtiyazlı krediler ile yürütülmektedir. Bu kredi, kaynaklara erişim hakları konusunda yapılan uzun vadeli bir anlaşma ile güvence altına alınmaktadır. Çinli firmalar daha sonra ülkenin doğal kaynak sahalarına (örneğin petrol sahaları, madenler, işleme tesisleri, ulaşım ağları, vb.) erişimi geliştirecek büyük altyapı projeleri için rekabet ederler. Bu kapsamda Angola'da başlatılan Çin yatırımları ülkenin gelişmesinde önemli bir paya sahiptir.

Çin Angola'da çeyrek asır süren iç savaş sebebiyle yerle bir olmuş resmi binaları, hastaneleri onarmak ve ekonomide hayati önem taşıyan alt yapıyı yeniden inşa etmek amacıyla 2006 yılında ek 2 milyar dolar'lık bir finansal destek sağlamıştır.⁷⁶ Çin, Angola'ya sadece finansal alanda destek sağlamakla kalmamış aynı zamanda ülkeye yetişmiş iş gücü transferi gerçekleştirmiştir. Angola'nın hemen her bölgesinde birçok projede (resmi kurum binası, konut, hastane ve okul inşaatları, demiryolları modernizasyonu, yol ve fiber optik ağ projeleri) Çinli firmalar ve işçiler çalışmaktadırlar.⁷⁷

Angola 2015'te ağırlıklı olarak petrol, doğalgaz, iletişim ve ulaştırma alanlarında 4,4 milyar dolar'lık bir dış yatırım almıştır. Bu yatırımın büyük bir kısmı ise Çinli firmalar tarafından sağlanmıştır. Çin ve yerel işletmeler tarafından ortaklaşa başlatılan ve tamamlandığında Güney Afrika'daki en büyük ticari, lojistik, kongre, yatırım ve servis merkezi olarak hizmet verecek olan "Angola Uluslararası Ticaret Merkezi" bu yatırımlara verilebilecek en önemli örnektir.⁷⁸ Ayrıca Çinli şirketlerin destekleriyle Angola'daki küçük Cuito Canavale kasabasında yapılan "Sinohydro" projesiyle birçok iletişim hattı ve alt yapı

⁷⁶Zafar, "The growing relationship between China and Sub-Saharan Africa", 119.

⁷⁷Zafar, "The growing relationship between China and Sub-Saharan Africa", 119.

⁷⁸ "China-Africa Economic and Trade Cooperation, Information Office of the State Council, the People's Republic of China", White Paper (2013), <http://english.scio.gov.cn/> (15.11.2018).

istasyonları kurulmuş ve bölgede yaşam süren 5000 kişiye erişim imkânı sağlanmıştır.⁷⁹ Çin Angola'da gerçekleştirdiği yatırımlar karşılığında bazı imtiyazlar da elde etmiştir. Örneğin Çinli Sinopec Group firması, 1,5 milyar dolar karşılığında Angola'nın Marathon Oil Corporation açık deniz petrol ve gaz sahası 31. Bloğunun %10'luk hissesini satın almıştır.⁸⁰ Angola'nın Çin'e olan yüksek dış borcu, ülkenin gelişmesinin önündeki en büyük engel olarak görülmektedir. İki ülke arasında 1983'te kurulan diplomatik ilişkilerden itibaren Çin, Angola'ya 60 milyar dolardan fazla borç vermiştir.⁸¹ 2017'nin sonunda, Angola'nın Çin'e olan borcu 21,5 milyar doları bulmuştur.⁸² Bu tutar, Angola'nın dış borcunun yaklaşık yarısına tekabül etmektedir.

3.3. Çin–Sudan Ekonomik İlişkileri

Çin'in petrol ithalatının %5'ini tek başına karşılayan Sudan Kuzey Afrika ülkesidir. 1990'lı yıllarda ülkede yaşanan iç savaş merkezi kontrolün kaybolmasına yol açmış, bunun sonucunda Sudan'a gelecek yatırımlar durmuş ve hali hazırda faaliyet gösteren birçok yabancı işletme ülke dışına çıkmışlardır. Aynı dönemde petrol sektörünün Çin ekonomisinde kilit rol oynamaya başlamasıyla İki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler görülmemiş bir seviyeye yükselmiştir. Sudan'ın içinde bulunduğu durum birçok yabancı yatırımcı tarafından uzaktan izlenirken bu dönemde Sudan'da Çin yatırımları hız kazanmıştır. Böylece Çin, Sudan'da en büyük denizaşırı petrol projesine sahip ülke konumuna gelmiştir.

2000 yılında Çin Ulusal Petrol Şirketi'nin inşa ettiği yıllık 2,5 milyon ton ham işleme kapasitesine sahip Khartoum Rafinerisi ile Sudan, uzun süredir devam eden ithal petrol ürünlerine bağımlılığından kurtulmuştur.⁸³ Petrol ihracatının ana pazarı konumunda olan Çin, Sudan petrolüne toplamda 15 milyar dolardan fazla yatırım yapmıştır. Çin'in denizaşırı petrolünün yarısı Sudan'dan gelmektedir.⁸⁴ 2006 yılında Sudan'dan Çin'e yapılan petrol

⁷⁹“Boosting the Power Sector in Sub-Saharan Africa: China's Involvement”, IEA Partner Country Series, IEA, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264262706-en> (19.11.2018).

⁸⁰Pigato and Tang, *China and Africa: Expanding Economic ties in An Evolving Global Context*, 16.

⁸¹Yigal Chazan, “Angola's Debt Reliance on China May Leave it Short-Changed”, The Financial Times <https://www.ft.com/content/fb9f8528-6f03-11e8-92d3-6c13e5c92914> (27.11.2018).

⁸²Yigal Chazan, “Angola's Debt Reliance on China May Leave it Short-Changed”, (27.11.2018).

⁸³“CNPC in Sudan”, <http://petrochinaintl.com.cn/csr/xhtml/PageAssets/CNPC%20in%20Sudan.pdf>, (22.12.2018).

⁸⁴Ali Zafar, “The Growing Relationship Between China and Sub-Saharan Africa”, 120.

ihracatı 4,2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.⁸⁵ Bu ihracat, Sudan'ın toplam petrol ihracatının %82'sini, Çin'e yaptığı ihracatın ise %98'ini oluşturmuştur.⁸⁶

Bu ihracattan elde edilen gelirler Sudan ekonomisinin bel kemiğini oluşturmaktadır. Yapılan karşılıklı anlaşmalar doğrultusunda Sudan, ülke ihtiyacının büyük bir kısmını Çin'den ithal etmektedir. İthal ettiği ana ürünler gıda, makine ve teçhizatı, motorlu taşıtlar, kimyasallar, işlenmiş ve tekstil ürünleridir. İki ülke arasındaki ticari ilişkilere ait verilere göre, 2000-2006 yılları arasında makine ve teçhizat ithalatı %20,8'den %34,8'e, motorlu taşıt ithalatı %10'dan %18,5'e yükselirken, başta buğday ve un olmak üzere gıda ithalatı % 23'ten % 9,8'e gerilemiştir.⁸⁷ Çin'den yapılan ithalat, 2000 yılında toplam ithalat değerinin % 6'sına tekabül eden 102 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiş, 2006 yılında ise toplam ithalatın %20,8'ini oluşturarak 1,7 milyar dolara yükselmiştir.⁸⁸

Sudan doğrudan yabancı yatırımları 2000 yılında 392 milyon dolar seviyesindeyken 2012 yılında tarihinin zirvesine yükselmiş ve 2,3 milyar dolara ulaşmıştır.⁸⁹ Ancak Güney Sudan'ın 2011'deki ayrılığı, Sudan ekonomisini güçlü bir şekilde etkilemiş⁹⁰ve bu ayrılık sebebiyle Sudan'a yapılan doğrudan yatırım tutarları 2017 yılında 1.065 milyar dolar'a gerilemiştir.⁹¹ Çin'in Sudan'daki doğrudan yardım ve yatırımları 1990'ların sonunda oldukça yüksek bir ivme yakalamıştır. 1970'lerde sadece yol, köprü ve kamu binaları inşaatı alanındaki küçük yatırımlara odaklanırken 1990'lı yılların sonunda, petrol çıkarma alanlarına çok büyük miktarda doğrudan yatırımlar gerçekleştirmiştir. 2003-2010 yılları arasında Çin Ulusal Petrolleri (Petronas), Sudan'ın Block 1/2/4, Block 3/7 ve Block 15 bölgelerinde toplam maliyetleri 1 milyar dolar'ı bulan birçok sıfırdan yatırım projeleri başlatmıştır.⁹² Yine bu süreçte yapılan yatırımlardan bir diğeri ise Çin Petrol Mühendisliği ve İnşaat Şirketi tarafından gerçekleştirilen petrol sahalarını Kızıldeniz'deki Port Sudan'a bağlayan 1610 km

⁸⁵“World Integrated Trade Solution (WITS)”, <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/CHN/Year/2009/TradeFlow/EXPIMP/Partner/SSF/Product/all-groups> (25.10.2018).

⁸⁶“World Integrated Trade Solution (WITS)”, (25.10.2018).

⁸⁷“World Integrated Trade Solution (WITS)”, (25.10.2018).

⁸⁸“World Integrated Trade Solution (WITS)”, (25.10.2018).

⁸⁹“World Integrated Trade Solution (WITS)”, (25.10.2018).

⁹⁰“Foreign Direct Investment, Net Inflows (BoP, current US\$)”, <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD?locations=SD> (19.11.2018).

⁹¹“Foreign Direct Investment, Net Inflows (BoP, current US\$)”, (19.11.2018).

⁹²“CNPC in Sudan”, <http://petrochinaintl.com.cn/csr/xhtml/PageAssets/CNPC%20in%20Sudan.pdf>, (22.12.2018), 6.

uzunluğunda bir boru hattı inşa projesidir. Bu proje’ de yaklaşık 10,000 Çinli işçi çalışmaktadır.⁹³

2015 Ekim tarihli yapılan bir rapora⁹⁴ göre Sudan, özellikle Güney Sudan’ın ayrılışıyla kontrolündeki petrol sahalarından yaklaşık %75’ini kaybetmiştir. Bu durum ülkenin GSYH’sinde büyük bir düşüşe, bütçe gelirlerinin yarısından fazlasında kayba ve ihracatta da üçte ikilik önemli bir azalma yaşanmasına yol açmıştır. Tüm bu gelişmeler Çin–Sudan ikili ekonomik ilişkilerini derinden etkilemiştir. 2015 yılında Sudan, Çin’e %56,43’lük bir ortaklık payı ile 3.153 milyar dolar’lık bir ihracat gerçekleştirirken, aynı yıl Çin’den ithalatı %22,76’lık bir ortaklık payı ile 1.915 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.⁹⁵

Ekonomi politiğın doğası gereği Çin, Sudan petrolünün %75’lik bir kısmını elinde bulunduran Güney Sudan’la ekonomik ilişkileri hızla geliştirmekte ve doğrudan yatırımlarının büyük bir kısmını bu bölgeye aktarmaktadır. Petrol hatlarının güvenliği için boru hatlarının toprakları üzerinden geçtiği Sudan’la ilişkileri de canlı tutmaya çalışsa da bu ülkeyle aralarındaki ticarete yaşanan düşüş ilişkilerin eskisi gibi olmadığını göstermektedir.

3.4. Çin–Demokratik Kongo Cumhuriyeti İlişkileri

Bağımsızlığını 19 Şubat 1960 yılında kazanan Orta Afrika ülkesi Kongo Cumhuriyeti, Çin tarafından 1961’de resmi olarak tanınmıştır. Aynı yıl içerisinde Kongo Cumhuriyeti’nin Tayvan ile diplomatik ilişki kurması sebebiyle Çin, büyükelçisini geri çağırması ve Kongo ile diplomatik ilişkilerini askıya almıştır. 1971 yılında ülkenin yönetimi değişmiş ve adı Zaire Cumhuriyeti olarak kabul edilmiştir. Bu süreçte iki ülke arasında ilişkiler, liderlerin karşılıklı ziyaretleriyle yeniden canlandırılmıştır. 1997’de ülkenin adı Demokratik Kongo Cumhuriyeti (DKC) olarak değiştirilmiş ve Çin-DKC ilişkileri bu tarihten itibaren daha kapsamlı olarak genişlemiştir. 1973 ve 1988’de iki ülke aralarındaki işlemlerde nakit ödeme esasına dayalı ikili ticaret anlaşmalarına ilave olarak 1980 ve 1989’da “Kültürel, Yüksek Öğrenim ve Bilimsel Araştırmalarda İşbirliği” anlaşmalarına imza atmışlardır.⁹⁶ Çin hükümeti, DKC hükümeti arasında 1998’de madencilik ve iş sektörlerinde Çin-Kongo ortak projelerini de içeren, karayolu ve demiryollarının geliştirilmesinden, hastanelerin, sağlık merkezlerinin ve

⁹³David Blair, "Oil-Hungry China Takes Sudan Under its Wing," The Telegraph 23 (2005).

⁹⁴The World Bank Sudan Enterprise Survey (ES) 2014”, <http://microdata.worldbank.org/index.php/catalog/2354> (12.12.2018).

⁹⁵“World Integrated Trade Solution (WITS)”,

<https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/SUD/Year/2012/SummaryText> (14.12.2018).

⁹⁶“Congo (DKC)”, <http://www.china.org.cn/english/features/focac/183553.htm> (12.12.2018).

üniversitelerin inşasına kadar birçok altyapı projeleri için karşılıklı yatırım anlaşması imzalamışlardır.⁹⁷

Çin-DKC ekonomik ilişkileri özellikle 1990'lı yıllarda büyük gelişme göstermiştir. 1991 yılında Çin ve DKC arasında toplam 68.34 milyon dolar'lık ticaret gerçekleşmiştir. Bu ticaretin 63.34 milyon dolar'lık kısmı Çin'den DKC'ye yapılan ihracat, 5.080 milyon dolar'lık kısmı ise IRC'den Çin'e yapılan ithalat şeklinde olmuştur.⁹⁸ 2003'ten itibaren Çin, DKC'ye ihraç ettiği kadar daha fazlasını ithal etmeye başlamıştır. Bu dönemde iki ülke arasında toplamda 51,7 milyon dolarlık ticaretin 25,4 milyon dolar'ı Çin'den DKC'ye ihracat 26,3 milyon doları ise DKC'den Çin'e yapılan ihracat şeklinde gerçekleşmiştir.⁹⁹ 2014 itibariyle DKC, Çinli ortaklarıyla arasındaki ticaret hacmini ikiye katlamış ve taraflar arasında gerçekleşen 4.185 milyar dolarlık ticaretin 1.362 milyar doları Çin'den DKC'ye ihracat 2.823 milyar doları ise DKC'den Çin'e ihracat şeklinde olmuştur.¹⁰⁰ Bu ticaret verilerinin yakanmasında Çin'in DKC'deki yabancı yatırımlarının büyük payı vardır.

Çin'in DKC'ye doğrudan yatırımları özellikle 2000 yılından sonra hız kazanmıştır. Özellikle 2008 ekonomik krizinden sonra Afrika'ya 2010-2014 yılları arasında yapılan doğrudan yatırım oranlarında %22'lik bir artış yaşanmıştır. Yapılan bu yatırımların çoğu doğal kaynak bakımından zengin olan Afrika ülkelerine yapılmıştır. Bu süreçte Orta Afrika'nın kaynak zengini olan ülkesi DKC, Çin için önemli bir pazar haline gelmiştir. Geleneksel olarak DKC ihracatının ana pazar merkezi olan AB, son on yıllık süreçte yerini Çin'e bırakmıştır. Çin 2007'de maden sektörüne 350 milyon dolar, metal sektörüne 223 milyon dolar ve 2010 yılında kimyasal sanayi sektörüne 184 milyon dolar tutarında doğrudan yatırımlarda bulunmuştur.¹⁰¹ 2014 sonu itibariyle yapımına devam edilen ve toplam taahhüt bedeli 3.72 milyar dolar olan 14 adet Çin-DKC ortak madencilik projesinde yerel ve bölgesel kaynaklardan istifade edilmekte ve Kongolu köyleri birleştiren kilometrelerce yeni yollar yapılarak bölgenin ekonomik olarak gelişmesi sağlanmaktadır.¹⁰²

DKC'nin ekonomik olarak gelişmesinde Çin doğrudan yatırımları ve Çine yapılan ihracat büyük önem taşımaktadır. Fakat DKC tarafından ihraç edilen ürünlerin bakır, altın ve

⁹⁷<https://investmentpolicyhub.unctad.org/IIA/CountryBits/56#iiaInnerMenu>, (12.12.2018).

⁹⁸<https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/COG> (14.12.2018).

⁹⁹<https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/COG> (14.12.2018).

¹⁰⁰<https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/COG> (14.12.2018).

¹⁰¹"The World Bank Sudan Enterprise Survey (ES) 2014", <http://microdata.worldbank.org/index.php/catalog/2354> (12.12.2018).

¹⁰²Claude Kabemba, "China-Democratic Republic of Congo Relations: From a Beneficial to a Developmental Cooperation", *African Studies Quarterly* 16 (2016).

maden ağırlıklı olması, DKC'yi ihracatta başta Çin olmak üzere birkaç ülkeye bağımlı hale getirmektedir. Özellikle Çin ekonomisinde yaşanan dalgalanmalar DKC'nin ekonomik gelişimini doğrudan etkilemektedir. Çin'in GSYH'sinde görülen %1'lik bir azalma DKC'nin Çin'e gerçekleştireceği toplam mal ihracatında neredeyse %2'lik bir düşüşe sebep olmaktadır ve bu düşme DKC'nin GSYH'sinde %0,33'lük bir azalma yaşanmasına sebep olmaktadır.¹⁰³ Nitekim 2011-2016 yılları arasında Çin ekonomik büyümesinde görülen %3'lük düşüş doğrudan DKC ekonomik büyüme oranlarına yansımış ve DKC'nin 2015 büyüme oranı %6,9'a gerilemiştir.¹⁰⁴

4. Sonuç Yerine: Çin'in Afrika'daki Ekonomi Politikası Üzerine Bir Değerlendirme

Çin'in dış politika yaklaşımı, barış içinde bir arada yaşama (peaceful coexistence), barışçıl kalkınma (peaceful development), karşılıklı yarar (mutual benefit) ilkesi çerçevesinde ekonomik ilişkiler kurma ve çatışmaların barışçıl bir şekilde çözümünü desteklemek (peaceful resolution of conflicts) temelleri üzerine inşa edilmiştir. Bu politika 1954'te dönemin Başbakanı olan Zhou Enlai tarafından geliştirilen, bölgesel bütünlük, egemenlik konusunda karşılıklı saygı, müdahale etmeme, karşılıklı saldırmazlık, eşitlik ve karşılıklı yarar ilkeleriyle zenginleştirilmiştir. 1960'lı yıllarda Çin-Afrika ilişkileri başlangıçta ideolojik temelli ilerlemiştir. Çin, bu süreçte yönetiminden memnun olmadığı birçok Afrika ülkesindeki liderlere karşı yerel halkın isyan hareketlerini desteklemiştir. Çin'in bu girişimleri birçok Afrika ülkesinde tepkilerle karşılanmış ve bu ülkeler Çin ile aralarındaki diplomatik ilişkilerini kesmişlerdir. Ancak Çin bu süreçte Afrika kıtasının kalkınmasına yönelik önemli yardımlar başlatarak bozulan ilişkileri yeniden düzeltmeyi başarmıştır. Çin'in 1971 yılında BM'de kalıcı üyeliğini tekrar kazanmasıyla Çin-Afrika ilişkileri farklı bir aşamaya taşınmıştır.

Çin, 1978 ekonomik reformu sayesinde dünyada adından söz ettirmeye başlamış ve Afrika'yla arasındaki ilişkileri ekonomik temelli "kazan kazan (win-win)" ilkesi doğrultusunda gelişme göstermiştir. Fakat Afrika kıtasının Soğuk Savaş dönemi boyunca ABD ve Sovyetler Birliği'nin etki alanında olması nedeniyle Çin, bölgede yeteri kadar etkili bir politika yürütememiştir. Çin'in kıtada ağırlığını hissettirmesi 1990'lı yılların başı yani Soğuk Savaş'ın sonlandırıldığı dönemde gerçekleşmiştir. Özellikle 2000'li yılların başlarında dünyanın en önemli ekonomilerinden birisi haline gelen Çin, büyümesini sürdürmek için

¹⁰³Claude Kabemba, "China-Democratic Republic of Congo Relations: From a Beneficial to a Developmental Cooperation", 2016.

¹⁰⁴Claude Kabemba, "China-Democratic Republic of Congo Relations: From a Beneficial to a Developmental Cooperation", 2016.

oldukça büyük miktarda enerjiye ihtiyaç duymuş ve doğal kaynak bakımından zengin Afrika'yla ilişkilerini tamamen ekonomi odaklı bir politika kapsamında yürütmeye başlamıştır. Elbette bu süreçte Afrika ülkelerinin ekonomik olarak gelişmeye ihtiyaç duyması Çin'in işini daha da kolaylaştırmıştır.

Çin Afrika ülkeleriyle ilişkilerinde kendi ulusal karakterinin önemli bir parçası olarak gördüğü “müdahale etmeme (non-intervention)” ilkesini uygulaması Afrikalı ülkelere memnuniyetle karşılanırsa da bu politika hem ABD hem de Avrupalı ülkelere tenkit edilmiştir. Örneğin 2003 yılında patlak veren “Darfur Krizi”¹⁰⁵ esnasında Çin bu sorunun Sudan'ın iç meselesi olduğunu ileri sürmüş, BM'nin müdahalesini veto etmiş ve Sudan'la ilişkilerini sürdürmüştür. Çin ayrıca 2010 yılında Libya'da çıkan iç savaşa müdahale etmek amacıyla 26 Şubat 2011 tarihinde BM Güvenlik Konseyince düzenlenen tasarıya ret oyu vermiştir. Tüm bu gelişmeler sonrasında Çin'in menfaatleri doğrultusunda Afrika kıtasında anti-demokratik rejimlere karşı sessiz kaldığı gerekçesiyle dünya çapında eleştirilere maruz kalmıştır.

Çin-Afrika karşılıklı ticaretinin son 20 yılda istikrarlı bir şekilde artması Çin'in bölgede yürüttüğü ekonomi temelli dış politikasının başarılı sonuçlar verdiğini göstermektedir. Bu dönemde gerçekleştirilen karşılıklı ticaretin ülke GSMH'larına doğrudan yansıdığı görülmektedir. Çin'in ekonomisi büyüme eğiliminde iken ticaret yaptığı Afrika ülkeleri içinde işler gayet yolunda gitmektedir. Bunun en iyi ispatı Çin ile ticaret yapan Afrika ülkelerinin GSMH'larında görülen artışlardır. 2017 yılı itibariyle Nijerya'nın GSMH'sı 376 milyar dolar (en yüksek değer 2014'te 568,5 milyar dolar), Angola'nın GSMH'sı 124 milyar dolar, Sudan'ın GSMH'sı 117,5 milyar dolar ve DKC'nin GSMH'sı 37 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.¹⁰⁶Ne var ki Çin-Afrika ilişkileri her zaman pozitif yönde ilerlememektedir.

Çin bölgenin petrol ve doğal kaynak bakımından zengin olan ülkelere daha çok yatırım yapmakta, bu ülkelere imtiyazlı krediler, hibe veya sıfır faizli krediler sunmakta ve bunların karşılığında ise bu ülkelerdeki yatırımlarda çeşitli haklar elde etmektedir. Çin'in elde ettiği imtiyazlar birçok Afrika ülkesinin Çin'den bağımsız bir dış politika yürütememesine

¹⁰⁵2003 yılında Sudan'da yaşanan Darfur Krizi; hükümetin bölgenin kalkınmasını dikkate almaması üzerine bölgede yaşayan etnik ve dini gruplar arasında çıkan gerginliğe oldukça sert müdahale etmesidir. 2004 yılında BM Güvenlik Konseyi Darfur'a bir araştırma komisyonu göndermiştir. Komisyonun 2005 yılında konuyla ilgili olarak hazırladığı raporda Darfur'da yaşananların bir savaş suçu olduğu belirtilmiştir. ABD'nin girişimiyle BM Güvenlik Konseyi'nde Darfur'a müdahale edilmesi yönünde karar alınmış ancak Çin, Sudan hükümetinin rızası olmadan Darfur'a bir müdahalede bulunulması kararına karşı çıkmış ve Sudan'ın bu krizi kendi sınırları içerisinde çözmesi gerektiğini öne sürmüştür.

¹⁰⁶<https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD?locations=SD> (24.12.2018).

sebeptir. Çünkü bu ülkelerin çoğu iç savaşlarla oldukça yıpranmışlar ve istikrasız bir coğrafyada yaşam mücadelesi vermektedirler. Geliřmelerini büyük ölçüde ürün pazarlamaya bağlayan bu ülkeler için Çin ekonomisinden bağımsız bir ulusal ekonomi politikası yürütmek neredeyse imkânsız bir hal almaktadır. Bu sebepten bölgelerinde ABD ve Avrupalıların yatırımlarını sınırlandırdığı bir dönemde Afrika ülkeleri Çin'e hayati derecede bağımlı hale gelmektedirler. 2010 yılı başlarında yıllık ortalama %10 oranında büyüme oranı yakalayan Çin'in 2015 yılında GSYH'si %6,9'dan, 2016'da %6,7'ye, 2017'de %6,5'e gerilemiş ve 2018'de ise %6'ya¹⁰⁷düřeceęinin tahmin edilmesi Çin yatırımlarının yoğun olduğu ülkelerde tedirginlik yaşanmasına sebep olmaktadır. Çünkü Çin ekonomik büyümesinde yaşanan her düşüş, Çin'in ithalatını doğrudan etkileyecek ve bu durum da dolayısıyla ekonomik büyümelerini Çin'e yapılacak olan ithalata sabitleyen ülkelerin ciddi sıkıntılar yaşamalarına yol açacaktır.

Kaynakça

- “China GDP Annual Growth Rate”, <https://tradingeconomics.com/china/gdp-growth-annual> (22.03.2019).
- “China's Foreign Aid (White Paper)”, 2011, 17. <https://www.eu-china.net/upload/pdf/nachrichten/2011-04-21Chinas-ForeignAid-WhitePaper.pdf>.
- “Chinese Investment in Africa: New Model for Economic Development or Business as Usual?”. <https://doc-research.org/2018/09/chinas-approach-to-africa/> (22.03.2019).
- “CNPC in Sudan”. <http://petrochinaintl.com.cn/csr/xhtml/PageAssets/CNPC%20in%20Sudan.pdf>, (22.12.2018)
- “EY's Attractiveness Program Africa”, <https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/ey-attractiveness-program-africa-2017-connectivity-redefined-france/FILE/ey-attractiveness-program-africa-2017-connectivity-redefined.pdf> (22.03.2019)
- “Fifth Ministerial Conference of FOCAC Opens Further China-Africa Cooperation”. <http://www.focac.org/eng/dwjbzjjhys/t954274.html> (14.01.2019).
- “Information Office of the State Council, the People's Republic of China, White Paper 2013”. <http://english.scio.gov.cn/> (15.11.2018).
- “The China Africa Project”. <https://chinaafricaproject.com/focac-2015-making-sense-of-the-numbers/> (22.03.2019).
- “The Forum on China-Africa Cooperation Beijing Action Plan (2019-2021)”. https://www.focac.org/eng/zywx_1/zywj/t1594297.htm (22.03.2019).
- “The Forum on China-Africa Cooperation Johannesburg Action Plan (2016-2018)”. https://www.focac.org/eng/zywx_1/zywj/t1327961.htm (24.11.2018).

¹⁰⁷ “African Economic Outlook”, https://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Publications/African_Economic_Outlook_2018_-_EN.pdf (24.12.2018)

- “World Investment Report 2018”. <https://unctad.org/en/pages/PressRelease.aspx?OriginalVersionID=461> (22.03.2019).
- “African Economic Outlook”. https://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Publications/African_Economic_Outlook_2018_-_EN.pdf (24.12.2018).
- “Nigeria Economic Outlook”. <https://www.afdb.org/en/countries/westafrica/nigeria/nigeria-economic-outlook/> (15.01.2019).
- Blair, David. “Oil-hungry China Takes Sudan Under its Wing”, *The Telegraph*. <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/africaandindianocean/sudan/1488520/Oil-hungry-China-takes-Sudan-under-its-wing.html> (12.01.2019).
- Brautigam, Deborah, Tang Xiaoyang, and Ying Xia. “What Kinds of Chinese ‘Geese’ Are Flying to Africa? Evidence from Chinese Manufacturing Firms”. *Journal of African Economies* 27 (2018): i29-i51.
- Brautigam, Deborah. *The Dragon’s Gift: The Real Story of China in Africa*. Oxford University Press, 2009.
- Campbell, Horace. “China in Africa: Challenging US Global Hegemony”. *Third World Quarterly* 29, sy. 1 (2008): 89-105.
- Chazan, Yigal. “Angola’s Debt Reliance on China May Leave it Short-Changed”. *The Financial Times* <https://www.ft.com/content/fb9f8528-6f03-11e8-92d3-6c13e5c92914> (27.11.2018).
- China Africa Research Initiative. “Chinese Loans to Africa”. <http://www.sais-cari.org/data-chinese-loans-and-aid-to-africa> (25.10.2018).
- China Africa Research Initiative. “Chinese Workers in Africa”. <http://www.sais-cari.org/data-chinese-workers-in-africa> (25.10.2018).
- “Congo (DKC)”. http://www.china.org.cn/english/feat_u res/focac/183553.htm (12.12.2018).
- “10,000 Chinese Firms in Africa as Ministry of Commerce Underestimates Number”, <https://www.consultancy.uk/news/13690/10000-chinese-firms-in-africa-as-ministry-of-commerce-underestimates-number> (22.03.2019).
- DeGhetto, Kaitlyn, Jacob R. Gray, and Moses N. Kiggundu. “The African Union’s Agenda 2063: Aspirations, Challenges, and Opportunities for Management Research”. *Africa Journal of Management* 2, sy. 1 (2016): 93-116.
- Dent, Christopher M. *China and Africa Development Relations*. New York: Routledge, 2010.
- “January 15, 1964 The Chinese Government’s Eight Principles for Economic Aid and Technical Assistance to Other Countries”. <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/121560> (22.01.2019).
- Economics, BP Energy. “BP Energy Outlook 2018 Edition”. <https://www.bp.com/content/dam/bp/en/corporate/pdf/energy-economics/energy-outlook/bp-energy-outlook-2018.pdf> (25.12.2018).
- Eisenman, Joshua. *China and the Developing World: Beijing’ Strategy for the Twenty-First Century*. New York: ME Sharpe, 2007.
- “China-Africa Economic and Trade Cooperation (2013)”. <http://english.gov.cn/archive/whitepaper/2014/08/23/content281474982986536.htm> (11.01.2019).
- “Forum on China-Africa Cooperation Beijing Action Plan (2019-2021)”. https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1593683.shtml (11.01.2019).

- Foster, Vivien, William Butterfield, and Chuan Chen. *Building Bridges: China's Growing Role As Infrastructure Financier for Africa*. The World Bank, 2009.
- "China's Foreign Aid (2011)". <https://www.eu-china.net/upload/pdf/nachrichten/2011-04-21Chinas-ForeignAid-WhitePaper.pdf> (25.10.2018).
- Guerrero, Dorothy Grace, Firoze Manji and Firoze Madatally Manji, eds. *China's New Role in Africa and the South: A Search for a New Perspective*. Oxford: Fahamu/Pambazuka, 2008.
- Hanauer, Larry, and Lyle J. Morris. *Chinese Engagement in Africa: Drivers, Reactions, and Implications for US Policy*. Rand Corporation, 2014.
- Harneit-Sievers, Axel, Stephen Marks, and Sanusha Naidu, eds. *Chinese and African Perspectives on China in Africa*. Oxford: Fahamu/Pambazuka, 2010.
- Holslag, Jonathan. "China's New Mercantilism in Central Africa". *African and Asian Studies* 5, no 2 (2006): 133-169.
- Holslag, Jonathan. "How China's New Silk Road Threatens European Trade". *The International Spectator* 52, no 1 (2017): 46-60.
- <https://data.worldbank.org/country/china?view=chart> (24.11.2018).
- <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD?locations=SD> (19.11. 2018).
- "Annual Report on Exchange Arrangements and Exchange Restrictions (2016)". <https://www.imf.org/en/Publications/Annual-Report-on-Exchange-Arrangements-and-Exchange-Restrictions/Issues/2018/08/10/Annual-Report-on-Exchange-Arrangements-and-Exchange-Restrictions-2017-44930> (15.11.2018).
- Kabemba, Claude. "China-Democratic Republic of Congo Relations: From a Beneficial to a Developmental Cooperation". *African Studies Quarterly* 16, 2016.
- Lahtinen, Anja. *China's Diplomacy and Economic Activities in Africa: Relations on the Move*. Springer, 2018.
- "The Closest Look Yet at Chinese Economic Engagement in Africa". <https://www.mckinsey.com/featured-insights/middle-east-and-africa/the-closest-look-yet-at-chinese-economic-engagement-in-africa> (22.01.2019).
- "Statistics on China-Africa Bilateral Trade in 2017". <http://english.mofcom.gov.cn/article/statistic/lanmubb/AsiaAfrica/201803/20180302719613.shtml> (25.10.2018).
- "Boosting the Power Sector in Sub-Saharan Africa: China's Involvement, IEA Partner Country Series". Son güncelleme 27 Aralık, 2018. <https://doi.org/10.1787/9789264262706-en> (24.11.2018).
- Pannell, Clifton W. "China's Economic and Political Penetration in Africa". *Eurasian Geography and Economics* 49, no 6 (2008): 706-730.
- Pigato, Miria and Julien Gourdon. "The Impact of Rising Chinese Trade and Development Assistance in West Africa". *Africa Trade Practice Working Paper Series* 4, 2014.
- Pigato, Miria and Wenxia Tang. "China and Africa: Expanding Economic Ties in an Evolving Global Context". *World Bank Working Paper* 95161, 2015.
- Power, Marcus, Giles Mohan, and May Tan-Mullins. *China's Resource Diplomacy in Africa: Powering Development?*. Boston: Palgrave Macmillan, 2012.

- Rotberg, Robert I., ed. *China into Africa: Trade, Aid, and Influence*. Washington: Brookings Institution Press, 2009.
- Sanderson, Henry, and Michael Forsythe. *China's Superbank: Debt, Oil and Influence-How China Development Bank is Rewriting the Rules of Finance*. Solaris South Tower: John Wiley & Sons, 2012.
- Sautman, Barry, and Hairong Yan. "Localizing Chinese Enterprises in Africa: From Myths to Policies". HKUST Institute for Emerging Market Studies, 2015.
- Sun, Irene Yuan, Kartik Jayaram, and Omid Kassiri. *Dance of the Lions and Dragons: How are Africa and China Engaging, and How Will the Partnership Evolve?*. McKinsey, 2017.
- Taylor, Ian. *China And Africa: Engagement and Compromise*. New York: Routledge, 2007.
- Van Dijk, Meine Pieter, ed. *The New Presence of China in Africa*. Amsterdam University Press, 2009.
- World Bank. "Foreign Direct Investment, Net Inflows (BoP, current USdolar)". <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD?locations=SD> (19.11.2018).
- World Bank. "Nigeria". <https://www.google.com/search?q=world+bank+nigeria+population&rlz=1C1SQJLtrTR841TR841&oq=world+bank+nigeria+po&aqs=chrome.69i57j0l5.11176j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8> (15.03.2019).
- World Bank. "Sudan Enterprise Survey (ES) (2014)". <https://unctad.org/en/Docs/diaeia2011d1en.pdf> (14.12.2018).
- World Bank. "The World Bank Annual Report 2018 (English)". <http://documents.worldbank.org/curated/en/630671538158537244/The-World-Bank-Annual-Report-2018> (14.12.2018).
- World Bank. "World Integrated Trade Solution". <https://wits.worldbank.org/> (14.01.2019).
- Worldbank. "China Trade at a Glance: Most Recent Values". <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/AGO/Year/2012/SummaryText> (12.12.2018).
- Worldbank. "GDP (current USdolar)". <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>, (23.03.2019).
- Worldbank. "The World Bank Sudan Enterprise Survey (ES) 2014". <http://microdata.worldbank.org/index.php/catalog/2354> (12.12.2018).
- Zafar, Ali. "The Growing Relationship Between China and Sub-Saharan Africa: Macroeconomic, Trade, Investment, and Aid Links". *The World Bank Research Observer* 22, sy. 1 (2007): 103-130
- Zezeza, Paul Tiyambe. "The Africa-China Relationship: Challenges and Opportunities". *Canadian Journal of African Studies* 48, no 1 (2014): 145-169.
- Zhang, Qiaowen, and Anna Kangombe. "Chinese Investment in Africa: How the New Normal Can Leverage Agenda 2063 for Sustainable Economic Co-Operation". *African East-Asian Affairs* 3, 2016.